

УДК 342.9

СУТНІСТЬ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Стасюк О.Л., к. ю. н.,
здобувач

Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

Стаття присвячена дослідженню сутності правозахисної функції держави. Розкрито проблеми, наявні в юридичній науці та законодавстві в контексті реалізації правозахисної функції в Україні. Запропоновано авторське розуміння правозахисної функції держави. Сформульовано висновок, що правозахисна функція – це самостійна, пріоритетна та постійна функція сучасної України, що реалізується в усіх сферах суспільного життя як усередині, так і за межами країни.

Ключові слова: *правозахисна функція, права та свободи людини і громадянина, правовий захист, держава, компетентні суб'єкти.*

Статья посвящена исследованию сущности правозащитной функции государства. Раскрыты проблемы, существующие в юридической науке и законодательстве в контексте реализации правозащитной функции в Украине. Предложено авторское понимание правозащитной функции государства. Сделан вывод, что правозащитная функция – это самостоятельная, приоритетная и постоянная функция современной Украины, которая реализуется во всех сферах общественной жизни как внутри, так и за пределами страны.

Ключевые слова: *правозащитная функция, права и свободы человека и гражданина, правовая защита, государство, компетентные субъекты.*

Stasyuk O.L. THE ESSENCE OF THE HUMAN RIGHTS FUNCTION OF THE UKRAINIAN STATE: PROBLEMS OF MODERN INTERPRETATION

The article is devoted to the study of the essence of the human rights protection function of the state. The existing problems in legal science and legislation in the context of realization of human rights functions in Ukraine are revealed. Author's understanding of the human rights function of the state is proposed. It is concluded that the human rights function is an independent, priority and permanent function of modern Ukraine, which is realized in all spheres of social life both in the middle and outside the country.

Key words: *human rights function, rights and freedoms of man and citizen, legal protection, state, competent subjects.*

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються останнім часом в Україні, значною мірою відбиваються на системі й змісті функцій держави та сприяють появі нових пріоритетних напрямів у її діяльності. Однією з визначальних тенденцій сьогодення є ефективне функціонування інституту захисту прав та свобод людини і громадянина, який пов'язується з виокремленням правозахисної функції сучасної держави. Зміст взаємовідносин індивіда і держави визначається не тільки обсягом задекларованих конституційних прав і свобод, але й рівнем їх забезпечення і захисту. Тому надзвичайно важливим у нинішніх умовах є питання наукового осмислення сутності правозахисної функції української держави.

Ступінь розробленості проблеми. Проблематиці виокремлення, становлення та формування правозахисної функції держави присвячені праці таких вчених, як М.Р. Аракелян, М.О. Беспалова, В.І. Вишковська, В.М. Горшенков, О.О. Джураєва, В.В. Лазарев, В.С. Нерсесянц, А.В. Чурилов. Проте через недостатню розробленість теоретико-методологічних засад та достатню кількість дискусійних питань у сфері реалізації правозахисної функції держави, зміну умов та потреб нинішніх реалій, означена тематика залишається актуальною.

Мета статті – з'ясувати сутності правозахисної функції, виокремити проблемні аспекти та формування основних напрямів, які сприятимуть її розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відсутність єдиного підходу щодо універсальної класифікації функцій держави. В юридичній науці питання кількості функцій держави та їх класифікації є дискусійними. Це зумовлено різноманітністю критеріїв, за допомогою яких виокремлюються державні функції. Типологізація функцій держави здійснюється за такими критеріями, як сфера суспільного життя, тривалість дії, характер функцій, територіальний масштаб, соціальна значущість, принцип поділу влади тощо. При цьому неможливо виділити якийсь один, найбільш вірний критерій, оскільки державні функції використовуються з різною метою і не можуть замінити одна одну. Відповідно, одна й та сама функція може фігурувати у будь-якій класифікації. Варто також враховувати, що залежно від обраного критерію класифікації державні функції поділяють на окремі види, які охоплюють конкретні функції, властиві державі. Якраз найгостріша полеміка серед науковців перебуває стосовно переліку функцій держави залежно від того чи іншого критерію їх класифікації.

Так, вчені пропонують різні варіації внутрішніх і зовнішніх функцій за критерієм політичної спрямованості діяльності держави [1, с. 90; 2, с. 107–108; 3, с. 74–80; 4, с. 150–161; 5, с. 134]. Деякі дослідники вважають, що за таким критерієм, крім внутрішніх і зовнішніх функцій, доцільно також виділяти комплексні (універсальні) функції, які можуть реалізувати

ватися як у внутрішній, так і зовнішній сфері державної діяльності [6, с. 8]. У зв'язку з тим, що нині багатьом внутрішнім функціям властивий зовнішній характер, навпаки, є твердження про виокремлення глобальних функцій [4, с. 150] або існування однієї функції держави – генеральної [7, с. 47; 8, с. 107–111]. Немає одноманітності в науковому суспільстві і у найбільш обґрунтованій у сучасних умовах класифікації функцій держави за сферами суспільного життя. З огляду на тематику нашого дослідження, насамперед, варто зазначити той факт, що з-поміж наявних наукових позицій щодо класифікацій державних функцій та їх найменування, не всі правники зазначають про таку функцію держави як правозахисна [4, с. 146–147; 9, с. 101; 10, с. 47–49; 11, с. 37–40]. Отже, відсутність єдиного підходу щодо універсальної класифікації функцій держави призводить до невизначеності їх кількості, найменування окремих функцій, розуміння їх змісту, значення, відмінностей та взаємозв'язку між ними на сучасному етапі розвитку української держави.

Незважаючи на наведені вище неузгодженості у науковій спільноті, досить поширеною є думка про виокремлення правозахисної функції як самостійної функції держави [12, с. 258; 13; 14]. З цього приводу М.О. Беспалова зазначає, що в умовах сучасної конституційної стратегії розвитку суспільства і держави результативне функціонування демократичного інституту захисту прав та свобод людини і громадянина пов'язують із виділенням правозахисної функції держави. Означена державна функція, опосередкована конституційним обов'язком захищати права та свободи людини і громадянина, не збігається з охоронною функцією держави і є самостійною щодо неї, активно взаємодіє з правозахисною діяльністю, здійснюється структурними елементами громадянського суспільства. На користь самостійного розвитку правозахисної функції держави свідчить поява останнім часом багатьох нових публичних інститутів захисту прав людини і громадянина, а також можливість застосування до держав санкцій міжнародних правозахисних органів за вадю внутрішньодержавного правозахисного механізму [15, с. 110].

На наш погляд, нині правозахисна функція – це самостійна, пріоритетна та постійна функція сучасної України, що реалізується в усіх сферах суспільного життя як усередині, так і за межами країни. Підтвердженням цього є такі фактори: 1) захист прав та свобод людини і громадянина є головним обов'язком України; 2) міжнародні зобов'язання України в частині захисту прав та свобод людини і громадянина; 3) визнання Україною юрисдикції міжнародних правозахисних інституцій.

Відсутність єдиного підходу до розуміння юридичного змісту правозахисної та правоохоронної функцій держави. Співвідношення правозахисної та правоохоронної функцій держави нині є надзвичайно складною науковою проблемою. Це пояснюється відсутністю чіткого окреслення цих функцій як в юридичній науці, так і в чинному законодавстві України. Крім цього, варто враховувати те,

що за радянських часів панувала догма щодо примату держави над особою, тобто пріоритет надавався охороні й захисту державних інтересів, а не правам та свободам людини і громадянина. Тому визначальним у вирішенні цього питання є відмежування таких категорій, як «захист» та «охорона», оскільки саме вони застосовуються в одному значенні правозахисної та правоохоронної функцій держави.

У тлумачних словниках поняття «захист» і «охорона» є близькими. Значення слова «захист» охоплює термін «охорона» [16, с. 432], а визначення дефініції «охорона» вміщує категорію «захист» [17, с. 370]. Іншими словами, етимологія і значення термінів «захист» й «охорона» не є принципово різними і не сприяють розмежуванню правозахисної та правоохоронної функцій держави. Натомість, в юридичній літературі існують різноманітні підходи щодо співвідношення таких понять, як «захист» і «охорона».

На думку М.В. Вітрука, Л.Д. Воєводіна та В.І. Тимченка, «захист» й «охорона» – це тотожні поняття [18, с. 217–225; 19, с. 34–37; 20, с. 63]. Інші вчені вважають, що термін «захист» є складовою частиною більш об'ємного поняття «охорона». Прихильники такої позиції стверджують, що права охороняються постійно, а захищаються тільки тоді, коли порушуються, тобто захист є моментом охорони, однією з її форм [21, с. 130–131; 22, с. 68]. Те, що основою розмежування дефініції «захист» й «охорона» є критерії наявності чи відсутності порушеного права та його відновлення, зазначає С.М. Тараненко [23, с. 6–7]. У контексті державного примусу розглядають категорії «захист» і «охорона» С.С. Алексєєв [24, с. 280] та В.Д. Ардашкін [25, с. 9]. У свою чергу, З.В. Макарова трактує поняття «захист» ширше за термін «охорона», пояснюючи це тим, що охорона прав включає заходи щодо недопущення їх порушення, в той час, як захист прав направлений не тільки на недопущеність порушення норм права, а й на оборону в разі посягання на ці права, і поновлення та відшкодування завданих збитків – у разі порушення прав [26, с. 219].

Є також науковці, які наполягають на тому, що «захист» і «охорона» – це два явища з різним змістом. Зокрема, С.Н. Кожевников наголошує, що під охороною варто розуміти встановлення загального правового режиму, а захист охоплює ті заходи, які застосовуються у випадках, коли права порушені або оспорювані [27, с. 4–5]. На відмінності цих категорій звертає увагу і В.М. Капіцин. На його думку, захист прав означає дію щодо поновлення порушеного права, забезпечення компенсації фізичної, моральної, матеріальної і професійної шкоди. Натомість, під охороною прав варто розуміти систему законодавства, органів влади і організацій, що намагаються виключити або зменшити порушення прав [28, с. 140]. На необхідності їх розмежування акцентує Є.О. Гада, який вважає, що охорона включає заходи, що застосовуються до моменту порушення прав людини, а захист – після вчинення правопорушення [29, с. 140]. Змістовно виокремимо за трьома критеріями поняття «охорона» і «захист» як такі, що не

охоплюють один одне за змістом, О.М. Миколенко, а саме: 1) факт порушення норм права; 2) приналежність цих понять до «права в об'єктивному розумінні» чи «права в суб'єктивному розумінні»; 3) прив'язка зазначених понять до норм матеріального чи норм процесуального (процедурного) права [30, с. 81].

Ми поділяємо твердження тих вчених, які стверджують, що «захист» і «охорона» – це різні поняття. Відповідно, правозахисна та правоохоронна функції держави – це дві окремі державні функції. По-перше, правозахисна функція – це і правозастосовна, і правотворча діяльність, а правоохоронна функція – це тільки правозастосовна діяльність. По-друге, правозахисна функція – це не тільки охорона і захист прав, але це ще й юридична допомога людині, яка надається як приватними, так публічними суб'єктами. По-третє, якщо правозахисна функція діє на всіх стадіях проявлення права – загального стану, володіння і користування (безпосередньої реалізації), то правоохоронна функція діє тільки на стадії користування правом. По-четверте, правозахисна функція, на відміну від правоохоронної функції, охоплює всі елементи правового статусу людини. По-п'яте, правозахисна функція, з одного боку, і правоохоронна функція, з іншого, мають різні цілі: перша – забезпечити правову захищеність людини загалом, друга – захистити від порушення або відновити порушене конкретне суб'єктивне право [31, с. 29–30].

Відсутність усталеного поняття «правозахисна функція» в юридичній науці та законодавстві. В юридичній науці дискутується питання визначення правозахисної функції держави. Так, М.О. Беспалова визначає правозахисну функцію держави як сутнісний напрям діяльності держави, зміст якого виражається у припиненні порушення і відновленні порушеного права за допомогою адекватних заходів, що вживаються від імені держави публічними суб'єктами з урахуванням спеціальних механізмів та інстанцій відповідальності [13, с. 11]. Натомість, В.А. Карташкін вважає, що правозахисна функція держави і пов'язана з нею система захисту прав людини включає судовий захист, несудовий захист і діяльність неурядових правозахисних організацій [32, с. 6]. На думку В.С. Нерсисянц, правозахисна функція держави – це діяльність держави, спрямована на захист прав та свобод людини і громадянина, утвердження законності і правопорядку в усіх сферах суспільного та політичного життя [12, с. 258]. У свою чергу, А.В. Чурилов розглядає правозахисну функцію з погляду обов'язку держави забезпечити захист проголошених нею прав і свобод як право кожного самостійно захищати свої права і свободи, як обов'язок міжнародних, спеціально для цього створених організацій [33, с. 16–17]. А.І. Земскова під правозахисною функцією держави розуміє зумовлену природньо-соціальними потребами особи і сутністю правової держави її здатність до правозахисної діяльності компетентних суб'єктів щодо усунення перешкод на шляху здійснення прав людини, відновлення порушених прав і покарання винних у їх порушенні, а також реалізація цієї здатності

сукупністю нормативних, індивідуально-правових, організаційно-правових і міжнародно-правових засобів забезпечення захищеності прав людини [34, с. 16–17].

У результаті аналізу наведених підходів щодо визначення правозахисної функції держави можна дійти висновку, що в юридичній науці й досі не сформовано усталене поняття цієї важливої функції. Таким чином, вважаємо за можливе з урахуванням поданих вище поглядів щодо змісту правозахисної функції держави навести узагальнююче визначення поняття «правозахисна функція держави». На наш погляд, правозахисна функція держави – це самостійний, комплексний напрям діяльності держави, який реалізується системою компетентних суб'єктів, що уповноважені забезпечити захист прав та свобод людини і громадянина.

Відсутність неналежного законодавчого регулювання правозахисної функції. У чинному законодавстві України правозахисна функція держави знайшла своє відображення щодо юридичного обов'язку держави в частині гарантування нормативно закріплених прав та свобод людини і громадянина, що забезпечують функціонування суспільства, а також щодо інституційної гарантії забезпечення проголошених прав, які полягають у можливості особи звертатися до компетентних суб'єктів за захистом своїх прав і свобод.

Водночас варто констатувати, що нині відсутній ефективний механізм організаційно-правового забезпечення реалізації правозахисної функції в Україні. У зв'язку з цим правозахисна функція сучасної української держави потребує реформування з урахуванням наявної правозахисної практики, досвіду зарубіжних країн та встановлених міжнародних стандартів. Тому належна законодавча регламентація правозахисної функції України нині має бути першочерговим напрямом державної політики.

Висновки. Правозахисна функція – це самостійна та пріоритетна функція держави, яка спрямована на захист прав та свобод індивіда. Головною її ознакою є те, що захист прав та свобод людини і громадянина, крім визнання і дотримання, є єдиним обов'язком Української держави, прямо зафіксованим у Конституції України. Враховуючи комплексний характер правозахисної функції, вважаємо, що її необхідно диференціювати залежно від галузей права, які регулюють правозахисні відносини. Це сприятиме чіткому розумінню найбільш важливих для особи питань, пов'язаних із реалізацією правозахисної функції нашої держави, а також буде підґрунтям створення ефективної моделі захисту прав та свобод людини і громадянина.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лазарев В.В. Теория государства и права. Актуальные проблемы / В.В. Лазарев. – М.: Акад. МВД РФ, 1992. – 153 с.
2. Морозова Л.А. Функции Российского государства на современном этапе / Л.А. Морозова // Государство и право. – 1993. – № 6. – С. 95–105.
3. Теория государства и права: Учебник для вузов / Отв. ред. д. ю. н., проф. В.Д. Перевалов. – 3-изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2006. – 496 с.

4. Теория государства и права: Учебник / [Пиголкин А.С., Головистикова А.Н., Дмитриев Ю.А., Саидов А.Х.]; Под ред. А.С. Пиголкина. – М.: Юрайт-Издат, 2006. – 613 с.
5. Скакун О.Ф. Теория держави і права: підручник / О.Ф. Скакун. – 2-ге вид., доповнене і перероблене. – К.: Права єдність, 2010. – 520 с.
6. Жимиров В.Н., Тищенко А.Г., Колокольцев В.А. Некоторые теоретические вопросы классификации функций современного государства / В.Н. Жимиров, А.Г. Тищенко, В.А. Колокольцев // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2005. – № 1 (25). – С. 6–13.
7. Спиридонов Л.И. Теория государства и права: Учебник / Л.И. Спиридонов. – М.: ПБОЮЛ Захаров М.А., 2001. – 304 с.
8. Джураєва О.О. Генеральна функція держави / О.О. Джураєва // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – 2004. – Вип. 22. – С. 107–111.
9. Чиркин В.Е. Государствоведение: Учебник. / В.Е. Чиркин. – М.: Юристъ, 1999. – 400 с.
10. Скакун О.Ф. Теория держави і права: Підручник / О.Ф. Скакун. – Харків: Консум, 2006. – 656 с.
11. Кириченко В.М., Куракин О.М. Теория держави і права: модульний курс: [Навч. посіб.] / В.М. Кириченко, О.М. Куракин. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.
12. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства: Учебник для юридических вузов и факультетов. / В.С. Нерсесянц. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1999. – 552 с.
13. Беспалова М.А. Становление правозащитной функции Российского государства в условиях современного конституционного строительства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / М.А. Беспалова. – Белгород, 2011. – 25 с.
14. Аракелян М.Р. Нова парадигма правозахисної функції сучасної демократичної держави / М.Р. Аракелян // Право України. – 2012. – № 11–12. – С. 252–258.
15. Беспалова М.А. Доктрина защиты прав человека в контексте правозащитной функции государства / М.А. Беспалова // Научные ведомости. – 2010. – № 14 (85). – С. 110–116.
16. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
17. Українсько-російський словник складної лексики. – К.: Вид. центр «Академія», 1998. – 712 с.
18. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н.В. Витрук. – М.: Наука, 1979. – 230 с.
19. Воеводин Л.Д. Юридические гарантии конституционных прав и свобод в социалистическом обществе / Л.Д. Воеводин. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 343 с.
20. Тимченко В.І. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона» у механізмі забезпечення прав людини / В.І. Тимченко // Вісник Академії управління МВС. – 2007. – № 2–3. – С. 58–65.
21. Матузов Н.И. Правовая система и личность / Н.И. Матузов. – Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 293 с.
22. Ведяхин В.М., Шубина Т.Б. Защита права как правовая категория / В.М. Ведяхин, Т.Б. Шубина // Правоведение. – 1998. – № 1. – С. 67–69.
23. Тараненко С.М. Захист прав і свобод громадян у провадженні в справах про адміністративні правопорушення та їх забезпечення в діяльності міліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / С.М. Тараненко; НАН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2000. – 20 с.
24. Алексеев С.С. Общая теория права. Курс в 2-х томах. Том 1 / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1981. – 360 с.
25. Ардашкин В.Д. Правоохранительный механизм: понятие, научный инструментарий / В.Д. Ардашкин // Охранительный механизм в правовой системе социализма. – Красноярск, 1989. – С. 7–18.
26. Макарова З.В. Защита в российском уголовном процессе: понятие, виды, предмет и пределы / З.В. Макарова // Правоведение. – 2000. – № 3. – С. 215–227.
27. Кожевников С.Н. Меры защиты в советском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 710 / С.Н. Кожевников. – Свердловск, 1968. – 20 с.
28. Капыцин В.М. Права человека и механизмы их защиты: [учебное пособие] / В.М. Капыцин. – М.: ЮрКнига, 2003. – 288 с.
29. Гіда Є.О. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10-ти томах. Том 2 (Права людини у контексті поліцейської діяльності) / Є.О. Гіда. – К.: Ін Юре, 2005. – 1224 с.
30. Миколенко О.М. Сучасний погляд на класифікацію функцій адміністративного права / О.М. Миколенко // Права держави. – 2017. – № 25. – С. 78–82.
31. Стремоухов А.В. Правовая защита человека: теоретический аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 / А.В. Стремоухов. – Санкт-Петербург, 1996. – 423 с.
32. Карташкин В.А. Механизмы защиты прав человека / В.А. Карташкин // Журнал российского права. – 1999. – № 3–4. – С. 3–11.
33. Чурилов А.В. Защита прав и свобод человека и гражданина средствами прокурорского надзора / А.В. Чурилов. – М.: Норма, 1999. – 342 с.
34. Земскова А.И. К вопросу о сущности правозащитной функции государства / А.И. Земскова // Общество и право. – 2009. – № 3 (25). – С. 21–27.